

Porträtteckning av Wilhelm Friedemann
Bach av okänd 1700-talskonstnär.
Källa: Wikimedia Commons.

Wilhelm Friedemanns fingeravtryck?

Några verk är mer gåtfulla än andra – de kräver särskild uppmärksamhet och lite extra detektivarbete. Ett sådant verk ska det handla om nu: en sonat med två manuskriptkopior och två olika signaturer, den ena av Wilhelm Friedemann Bach och den andra av Johann Gottlieb Graun. Vem av herrarna står bakom musiken? Sonaten är fantastisk – ett av de främsta verken i violans annars sparsamma repertoar från den tiden – vilket naturligtvis gör mysteriet om upphovsmannen ännu mer spännande. Följ med när violasten Marie Stockmarr Becker, i samtal med violinisten och utgivaren Richard Gwilt, tar sig an gåtan om c-mollsonaten för viola och cembalo.

Av Marie Stockmarr Becker

Som barockviolast är man ofta på jakt efter tidig repertoar som är skriven specifikt för violan – ett instrument som oftast tilldelades en roll som mellanröst eller ”fyllning” (ripieno) i större ensembler, och vars stämman sällan fick klinga utanför detta sammanhang. För några år sedan stötte jag på en mycket särskild sonat i c-moll för viola och cembalo, ett fullständigt fantastiskt verk som verkligen förtjänar uppmärksamhet, men som också är ett mysterium: sonaten är nämligen tillskriven både Wilhelm Friedemann Bach (1710–1784) och hans mentor, Johann Gottlieb Graun (1703–1771).

Det råder ingen tvekan om att Wilhelm Friedemann Bach fick en gedigen musikalisk uppfostran av sin far. Men när Johann Sebastian Bachs talangfulla förstfödde son nådde 16 års ålder, skickades han iväg för att studera hos en annan central personlighet i 1700-talets Europa, nämligen Johann Gottlieb Graun. Med en anställning som violinist, kompositör och konsertmästare vid Fredrik den Stores hov var Graun en av de mest ansedda och inflytelserika musikerna under sin tid.

Graun hade naturligtvis ett betydande musikaliskt inflytande på WF Bach – lyssnar man på deras musik framstår de två kompositörerna som djupt förankrade i samma tonspråk. Därför är det svårt att avgöra vem av dessa två herrar som kan ha komponerat c-mollsonaten för viola och cembalo. Om man jämför detta verk med andra av Grauns violasonater, upptäcker man dock att c-mollsonaten är full av överraskande och improvisatoriska inslag som mycket väl kan peka på WF Bach som upphovsman, särskilt med tanke på att denne var en enastående improvisatör.

Under de senaste åren har jag ägnat mig åt sonaten, som jag tillsammans med cembalisten Ilaria Macedonio har framfört både i Danmark och utomlands. Sommaren 2023 spelade vi in verket tillsammans med musik av JG Graun och CPE Bach (till ett album som gavs ut 2024 på Etcetera Records). I samband med detta projekt träffade jag violinisten och musikförläggaren Richard Gwilt, som har gjort en kritisk utgåva av partitur och stämmor till c-mollsonaten. Min avsikt var att lära mig mer om verkets bakgrund, att höra om Gwilts musikaliska erfarenheter och reflektioner kring arbetet med utgåvan, att undersöka gåtan om sonatens attribuering och kanske hitta några av Grauns eller Wilhelm Friedemanns musikaliska fingeravtryck. Här följer ett utdrag från vårt samtal, som ägde rum på Zoom över var sin rykande kaffekopp – den ena i Malmö, den andra i Köln.

Hur fick du idén att göra en ny kritisk utgåva av c-mollsonaten?

– Det var i samband med att jag spelade in JG Grauns sonat i B-dur. Vid den tiden hade jag redan lyssnat på c-mollsonaten, och när jag började arbeta med Grauns B-dursonat slog det mig plötsligt hur olika jag upplevde de två verken – de kunde nästan inte ha skrivits av samma person! Jag fick därför lust att själv spela och utforska c-mollsonaten. Jag upptäckte dock snabbt att det bara fanns två utgåvor av verket och att ingen av dem var särskilt tydlig eller exakt i sitt innehåll och sina

uppgifter. Det ena förlaget publicerade sonaten under namnet JG Graun, det andra förlaget under namnet WF Bach – således började mitt arbete med utgåvan.

Jag föreställer mig att du jämförde c-mollsonaten och Grauns B-dursonat – kan du ge några konkreta exempel på de skillnader och likheter du upplever mellan de två tonsättningarna?

– Om man spelar c-mollsonaten och sedan en av Grauns andra violasonater, kan man som sagt nästan inte föreställa sig att samma tonsättare skulle ha skrivit verken – att samma personlighet står bakom. Men det fascinerande är att Graun och Wilhelm Friedemann Bach i allra högsta grad talar samma musikaliska språk. Musiken utgår tydligt från samma grund: rokokon och utvecklingen mot idén om musikalisk transparens och en tydlig frasstruktur.

– Grauns musik är oftast inbjudande, behaglig och relativt förutsägbart, även om hans sonater också innehåller en del oregelbundenheter. I c-mollsonaten bryts däremot strukturen med en överraskande och dramatisk modulation redan efter elva takter i första satsen. Och i andra satsen introduceras det återkommande temat en takt tidigare än förväntat. Om man jämför c-mollsonaten med Grauns andra verk för viola, ser man också en mycket annorlunda inställning till utvecklingen av virtuosa och solistiska passager.

I de två notexemplen på nästa sida, tagna från Grauns sonat i F-dur och c-mollsonaten, kan man med blotta ögat se skillnaden i tillvägagångssättet för de solistiska passagera:

I det första exemplet, från Grauns sonat i F-dur, tredje satsen *Allegro non tanto*, ser man en solistisk passage i form av en bruten treklangersrörelse som först presenteras av cembalon, därefter av violan, varefter instrumenten förenas i en gemensam avslutning.

I det andra exemplet, från c-mollsonaten (Richard Gwilts utgåva), andra satsen *Allegro non troppo*, ser man hur de solistiska passagera är mer sammanvävda och hur de förändras: först med triolrörelser i violan, därefter med en rad uppåtgående skalrörelser i cembalon, vilka mynnar ut i en solistisk 32-delspassage. Exemplet visar också tydligt hur instrumenten ofta ackompanjerar varandra under de virtuosa passagera, vilket skapar en mer dialogisk och dynamisk struktur.

Kan du berätta lite mer om själva processen för att ta fram din version?

– De två befintliga manuskripten är inte autografer, utan manuskriptkopior av okänd hand. Det ena förvaras på Staatsbibliothek zu Berlin, det andra i Library of Congress, Washington DC. Det sistnämnda förvarar c-mollsonaten i en samling med titeln *Eilf Trio von Em. Bach und 3 Trii von Friedemann Bach*, alltså en stor samling triosonater, varav många är från CPE Bachs hand och några är komponerade av WF Bach. I detta manuskript följer c-mollsonaten direkt efter WF Bachs sonater för två tvärflöjter, F. 47 och F. 48. Båda biblioteken skickade mig papperskopior av verken – det var innan allt digitaliserades.

I Grauns sonat i F-dur, tredje satsen *Allegro non tanto*, ser man en solistisk passage i form av en bruten treklängs-rörelse som först presenteras av cembalon, därefter av violan, varefter instrumenten förenas i en gemensam avslutning. Källa: Edition Güntersberg. www.guentersberg.de

Lyssna på inspelningen med Duo Stockmarr Macedonio: *Sonatas for Viola & Harpsichord: Graun, W.F. Bach & C.P.E. Bach* på Spotify (spår 3):

I det andra exemplet, från c-mollsonaten (Richard Gwilt's utgåva), andra satsen *Allegro non troppo*, ser man hur de solistiska passagera är mer sammanvävda och hur de förändras: först med triolrörelser i violan, därefter med en rad uppgående skalarörelser i cembalon, vilka mynnar ut i en solistisk 32-delspassage. Källa: RG Editions <http://www.rgeditions.com/aboutRG.html>

Lyssna på inspelningen med Duo Stockmarr Macedonio på Spotify (spår 5):

– Först jämförde jag de två manuskriptkopiorna noggrant, och därefter började jag mycket grundligt att skapa en version baserad på båda manuskripten. Jag lade till kritiska kommentarer så att man exakt kan se från vilket manuskript informationen hämtades. Idén med denna utgåva var att ge en komplett och fullt detaljerad kritisk kommentar. Den typen av projekt har jag mer eller mindre slutat med nu, helt enkelt eftersom det är alldeles för mycket arbete – c-mollsonaten tog mig flera månader att färdigställa!

Jämförde du c-mollsonaten med de två föregående flöjtsonaterna av WF Bach i Washington-manuskriptet?

– Nej, flöjtsonaterna är komponerade i en helt annan stil, mycket mer rokok, så det föll mig aldrig in att jämföra verken. Däremot jämförde jag c-mollsonaten med WF Bachs cembalokonsert, som jag hade spelat in med London Baroque kort dessförinnan.

– I cembalokonserterna hittar man samma typ av musikaliska landskap som i c-mollsonaten: musiken skiftar ständigt från en känsla eller affekt till en annan, starkt kontrasterande – det är helt galet! De flesta stycken som WF Bach skrev för cembalo är vilda, excentriska, fullständigt kompromisslösa och absolut geniala.

Ja, jag förstår din tanke om att jämföra c-mollsonaten med cembaloverken eftersom den förstnämnda

är skriven för obligat cembalo och det finns en del virtuosa partier i cembalostämman. Det leder mig faktiskt direkt till min nästa fråga: Är man säker på att c-mollsonaten är avsedd för cembalo, eller skulle den snarare kunna vara tänkt för ett forte-piano?

– Det är mycket sannolikt att c-mollsonaten är avsedd för cembalo, eftersom instrumentbeteckningen cembalo används i båda manuskriptkällorna – men vi vet naturligtvis inte med hundra procentig säkerhet. Vi vet dock att instrumentbeteckningen *cembalo* vid den tiden syftade på just cembalon, medan beteckningen *clavier* kunde avse vilket tangentinstrument som helst.

– De kontrasterande dynamiker vi ser i c-mollsonaten är av exakt samma typ som de vi hittar i WF Bachs cembalokonsalter. Vi bör också ta i beaktande att pianot vid den tiden ännu inte var lika välutvecklat och funktionellt som cembalon. En stor, för den tiden modern, cembalo kunde med största sannolikhet producera fler dynamiska nyanser än de tidiga pianon som fanns.

Verket är inte daterat, men kan man gissa sig fram till ett ungefärligt datum?

– Båda manuskriptkopiorna är odaterade, så det enda sättet att gissa sig fram vore att känna Wilhelm Friedemann Bachs musikaliska stil och utveckling tillräckligt väl för att använda detta som en vägledning för att uppskatta ett ungefärligt datum för verket.

...eller Grauns musikaliska stil och utveckling!

– Ja... det kan till och med vara så att verket är komponerat av en helt annan, tredje tonsättare – kanske någon vi inte känner till... Men chansen är liten. Stycket bär enligt min mening alldeles för många av Wilhelm Friedemanns särdrag. Och tanken på att det skulle ha funnits en annan samtida tonsättare med ett sådan stor talang, som vi inte känner till, verkar orealistisk.

Tror du att vi någonsin kommer att få veta vem som komponerade c-mollsonaten?

– I slutändan är varken sonatens datum eller attribution så viktig, ler Richard Gwilt, det vi med säkerhet vet är att c-mollsonaten är ett verk från mitten av 1700-talet – och ett verk av allra högsta rang!

Fotnot: Artikeln publicerades först på danska i Custos, nummer 1/2024.

Richard Gwilt är, med nästan fyrtio års erfarenhet som musiker i London Baroque och med undervisning vid Trinity College of Music i London och Hochschule für Musik und Tanz i Köln, erkänd som en expert inom sitt område. Han har spelat och spelat in med många orkestrar, inklusive The English Concert med Trevor Pinnock, Academy of Ancient Music med Christopher Hogwood och The English Baroque Soloists med John Eliot Gardiner.

Han har också arbetat med många orkestrar

Foto: Pressfoto.

i Europa, såsom Anima Eterna med Jos van Immerseel och La Chapelle Royale med Philippe Herreweghe. Det är dock som kammarmusiker som Richard Gwilt har byggt upp sitt rykte.

Han var medlem av London Baroque i över 30 år (från 1984 fram till gruppens upplösning 2015) och har samarbetat med flera kammarensembler runt om i Europa.

Vid sidan av sitt arbete som kammarmusiker och lärare är Richard Gwilt också verksam som dirigent, kompositör och musikredaktör. Som redaktör och utgivare fokuserar han på okänd och otillgänglig musik för stråkinstrument från 1600- och 1700-talet, som han publicerar på sitt eget förlag, RG Editions. Hans senaste satsning, när pensionen närmar sig, är att tillverka historiska stråkar.

Du kan hitta mer information om Richard Gwilt på följande webbplatser: gwilt.net och rgeditions.com

Marie Stockmarr Becker är violast specialiserad på tidig musik, utbildad i Paris, Basel och Köpenhamn. Med bas i Malmö uppträder hon regelbundet med orkestrar och ensembler i Öresundsregionen, Skandinavien och Europa.

Marie är en dedikerad och nyfiken kammarmusiker med ett särskilt intresse för violans tidiga repertoar. Bland andra projekt har hon

spelat tidig 1800-talsmusik för viola, flöjt och gitarr med Biedermeier Trio och utforskat den tidiga repertoaren för viola och cembalo i duo med Ilaria Mucedonio. Detta samarbete har resulterat i två album: ett med musik av JS Bach, utgivet 2021 på Channel Classics Records, och ett med violasonater av Bachs söner och JG Graun, utgivet 2024 på Etcetera Records.

2024 mottog Marie ett ettårigt arbetsstipendium från Konstnärsnämnden för att utveckla sina projekt kring violans tidiga repertoar. Bland hennes kommande projekt ingår forskning om violans sällsynta och bortglömda *Stylus Phantasticus*-repertoar från *Codex Rost*.

Webbplats: mariestockmarrbecker.com

Foto: Julie Malmström.